

Passive Verb and Passive Suffix in Literary Gorani Texts

Samad Kalani¹
Ali Shahidi^{2*}

Abstract

This study aims to etymologize the suffix that forms the passive stem in passive verbs used in the literary Gorani/Gurani texts. Within the framework of the phonetic-phonological rules of Iranian language evolution, this research seeks to trace the developmental path of this passive-forming suffix. To this end, the methods of passivization in the literary Gorani texts were examined, and passive verbs were analyzed morphologically. After investigating the verb stems, the passive suffix in Gorani was identified. By comparing this suffix with stem-forming morphemes used in Iranian languages across different historical periods, and considering the rules of historical sound changes and the phonetic characteristics of Gorani and other languages and dialects where this suffix is used, the origin and historical development of the passive suffix were determined. Based on this analysis, it was concluded that this suffix is not a remnant of just an ancient passive-forming suffix, but rather the result of the merger of two suffixes and the application of phonetic changes. To validate this finding, the passive suffixes in other modern Iranian languages and dialects were also examined from a historical perspective, and their historical development was reconstructed.

Keywords: passive verb, passive suffix, literary Gurani/Gorani, historical linguistics, etymology,

Extended abstract

1. Introduction

“Gorani,” in this context, refers to the language used as a common literary language for a collection of poems attributed to the Kurdish regions of western Iran. The heroic and mythical epics, also known as the “Kurdish Shahnameh”,

1. PhD Candidate in Ancient Iranian Culture and Languages and Iranian Studies, Department of Ancient Iranian Culture and Languages and Iranian Studies, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. (samad.kalani@ut.ac.ir)

*2. Assistant Professor in Ancient Iranian Culture and Languages and Iranian Studies, Department of Ancient Iranian Culture and Languages and Iranian Studies, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. **(Corresponding author: alishahidi@ut.ac.ir)**

constitute a significant portion of Gorani texts, and the data for this research were gathered from this category of texts. None of the contemporary dialects perfectly match literary Gorani. It appears that this language could not have been used as a spoken language and was exclusively for written purposes. Therefore, the language of Gorani texts requires distinct examination. However, existing similarities between the contemporary languages and dialects, and the varieties belonging to the Kurdish language group, can be utilized to clarify their historical evolution.

2. Theoretical Framework

Three methods are employed in contemporary Iranian languages and dialects to express passive voice: 1) The third-person plural form of the active transitive verb without mentioning the subject/agent. 2) The adjective/participle of the main verb plus auxiliary verb constructions. 3) Using a passive-forming suffix to create the passive stem.

This paper focuses on the third method, the verbal passive. In this method, the passive stem is formed by attaching the passive-forming suffix to the present stem (morphological root) of the transitive verb. The use of this method for forming the verbal passive is common not only in Middle Iranian languages but also in some of the contemporary Iranian languages and dialects. The passive-forming suffixes used in Iranian dialects to create passive stems include -g, -k, -ya, -re, -rē, -i, -ey, -eh for the present stem, and -yā, -ya, -kā, -rā, -is(t), -as(t), -es, -ehest for the past stem. Some researchers have identified the passive stem suffixes -ya and -yā as deriving from the Proto-Iranian *-ja stem-forming suffix. This paper aims to refine and clarify this view.

3- Research Methodology

In Gorani texts, all three methods mentioned above have been used to express passive voice. This research focuses on the third method, the verbal passive, and the etymology of the passive-forming suffix used within it. Examples have been gathered from three texts: “*Rostam-o Zanūn*,” “*Dâstân-e Babr-e Bayân*,” and “*Bahman-o Farâmarz*.” For the Gorani text and its Persian translation, the criticisms made by other researchers have been used, with modifications made to the translation as necessary. Given that the precise pronunciation of these poems cannot be fully inferred from the script, and each narrator and reciter pronounces them differently, closer to their own dialect or that of the audience, variations are observed in the transliteration of the references. In this paper, the transliteration provided in the references is cited where available; otherwise, it is based on other sources.

4. Research Findings and Discussion

In literary Gorani texts, alongside other methods of passivization, the morphological one, which is termed verbal passive is used to form past passive

verbs by adding the passive-forming suffix *-yā* to the present stem (morphological root) of the verb, creating a passive past stem. Same passive-forming suffix (*-yā-*) is used not only in Gorani but also in other new Iranian languages and dialects, including some varieties of Kurdish, Lori, and Raji. Due to the similarity of this suffix to the Proto-Iranian passive stem-forming suffix (*-ja*), some researchers have considered them identical. Regardless of the unlikelihood of an inflectional suffix persisting without phonological change from the ancient to the modern period, a closer examination of the evidence can offer a better proposal for the evolution of this suffix.

In the transition from the ancient to the middle period of Iranian languages, the syllable *ja*, at the beginning, middle, or end of words, has transformed into *ī* or *ē*. Consequently, one would expect the Proto-Iranian suffix *-ja* to have evolved into *-ī* or *-ē* in the Middle period. However, we observe that the passive stem-forming suffix in Western Middle Iranian languages is *-īh*. Considering evidence from the form *-īy* of the passive-forming suffix in Middle Persian inscriptions and Pahlavi Psalter, the existence of a form without ‘*h*’ of this passive-forming suffix in some varieties during the Middle period can be considered probable.

On the other hand, both the Proto-Iranian suffix *-ja* and the Middle Iranian suffix *-īh/-īy* were used to form the present stem. To form the past stem in the Middle period of Iranian languages, an additional stem-forming element was required. One of the Gorani stem-forming suffixes that forms a past stem by attaching to the present stem of the verb (morphological root) is “*-ā*.” In Middle Iranian languages, one of the stem-forming suffixes is *-ād*, which was used in Parthian to form derived past stems. The tendency to omit ‘*d*’ at the middle and end of words exists in Gorani, Awrami, and their neighboring dialects. Therefore, it can be concluded that the Gorani stem-former “*-ā*” is a replacement for the Middle period suffix *-ād*.

5. Conclusion

By examining the phonological developments of Iranian languages and the rules governing them from the ancient to the modern period, and considering that the ancient suffix *-ja* evolved into *-ī* in the Middle period, it is hypothesized that when combined with the derived past stem-forming suffix *-ād*, it resulted in **-yād* in passive past stems. Subsequently, in the present period, with the omission of ‘*d*’, it evolved into the final form *-yā*. This suffix is used not only in literary Gorani but also in some contemporary dialects, including the Kurdish language group, Awrami, Lori, and Raji.

Although no passive present stems were found in the literary Gorani texts studied in this research, for the sake of completing the discussion, the passive present stem-forming suffix in similar and neighboring dialects was examined. This suffix actually consists of a single phoneme, and the vowel introduced as

the second phoneme of this suffix is in fact part of the present tense verb ending. The first phoneme of this suffix is the result of the evolution of the Proto-Iranian suffix *-ja*, which has remained as *-y/-ī* in some dialects.

Selected Bibliography

- Cantera, A. "The Passive Suffix *-īh-* in Middle Persian." In: *Deciphering the Illegible. Festschrift in Honour of Dieter Weber*. M. Macuch and A. Zeini (eds.). Harrassowitz Verlag. Wiesbaden. 2024, 43-49.
- Durkin-Meisterernst, D. *Grammatik des Westmitteliranischen (Parthisch und Mittelpersisch)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 2014.
- Henning, W.B. "Das Verbum Das Middlepersischen Der Turfanfragmente." In: *Zeitschrift Für Indologie Und Iranistik*. 1933; Vol. 9, 158-253.
- Hübschmann, H. *Persische Studien*. Strassburg: Verlag Von Karl J. Trübner, 1895.
- Kreyenbroek, P., & Ara, B. C. Literary Gurāni: Koinè or Continuum?. In H. Bozarslan & C. Scalbert-Yücel (eds.), *Joyce Blau l'éternelle chez les Kurdes*. Institut français d'études anatoliennes. 2018, 151-169. <https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.2222>
- MacKenzie, D. N. "The Origin of Kurdish." *Transactions of the Philological Society*, 1961, 68-86.
- MacKenzie, D. N. *The Dialect of Awroman*. kbenhavn: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. 1966.
- Mahmoudveysi, P., Bailey, D., Paul, L., Haig, G. *The Gorani language of Gawraji, a village of West Iran Texts, grammar, and lexicon*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag. 2012.
- Moyne, J. *The so-called passive in Persian*. Foundations of Language 12. 1974, 249-267.
- Skjærvø, P.O. "On the Middle Persian Imperfect." In: *Syntaxe Des Langues Indo-Iraniennes Anciennes. Colloque international, Sitges (Barcelona)*, 4-5 Mai 1993. Ed. E. Pirart, Barcelona: Editorial AUSA, 1997, 161-188.

How to cite:

Kalani S., Shahidi A, Passive Verb and Passive Suffix in Literary Gorani Texts. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*. 2026; 2(20): 105-113. DOI:10.22124/plid.2026.32910.1753

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۲
صفحات: ۸۵-۱۰۴

فعل مجهول و پسوند مجهول ساز در متون گورانی ادبی

علی شهیدی^۲

صمد کلانی^۱

چکیده

هدف این پژوهش، ریشه‌شناسی پسوند سازنده ماده مجهول در فعل‌های مجهول به‌کاررفته در متون گورانی است. این پژوهش، در چهارچوب قواعد تحولات آوایی-واجی زبان‌های ایرانی، در پی یافتن سیر تحول این پسوند مجهول ساز است. برای این منظور، شیوه‌های مجهول سازی در متون گورانی بررسی شد، فعل‌های مجهول از نظر ساخت‌واژه مورد توجه قرار گرفت. پس از بررسی ماده‌های افعال، پسوند مجهول ساز در گورانی مشخص شد. سپس با مقایسه این پسوند با ماده‌سازهای به‌کاررفته در زبان‌های ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخی، و با توجه به قواعد تحولات تاریخی و ویژگی‌های آوایی گورانی و دیگر زبان‌ها و گویش‌هایی که این پسوند در آن‌ها به‌کار می‌رود، منشاء و سیر تحول تاریخی پسوند سازنده ماده مجهول مشخص شد. براین اساس، این پسوند بازمانده یک پسوند مجهول ساز باستانی نیست بلکه حاصل ادغام دو پسوند ماده ساز و اعمال تحولات آوایی است. برای صحت‌سنجی این نتیجه، پسوندهای مجهول ساز در دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی امروزی نیز از دیدگاه تاریخی بررسی و سیر تحول تاریخی آنها نیز بازسازی شد.

واژگان کلیدی: فعل مجهول، پسوند مجهول ساز، گورانی ادبی، زبان‌شناسی تاریخی، ریشه‌شناسی

samad.kalani@ut.ac.ir

۱- دانشجوی دکتری فرهنگ و زبان‌های باستانی و ایران‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

✉ alishahidi@ut.ac.ir

۲- استادیار فرهنگ و زبان‌های باستانی و ایران‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول).

۱- مقدمه

منظور از «گورانی»، در اینجا، زبانی است که برای نوشتن دسته‌ای از منظومه‌های منسوب به مناطق کردنشین در غرب ایران استفاده شده‌است. با توجه به متون برجای مانده از این زبان، به نظر می‌رسد گورانی از زمانی نامعلوم تا حدود سه ربع قرن پیش زبان ادبی مشترک بخشی از غرب ایران بوده‌است. متون گورانی را از نظر موضوع می‌توان به چند بخش تقسیم کرد: متون آیینی یارسان، متون حماسی، متون غنایی و متون عرفانی. متون حماسی نیز خود به سه گروه حماسه‌های اساطیری و پهلوانی، حماسه‌های تاریخی و حماسه‌های دینی قابل دسته‌بندی هستند. حماسه‌های پهلوانی و اساطیری که به شاهنامه کردی نیز مشهور هستند بخش بزرگی از متون گورانی را تشکیل می‌دهند. داده‌های این پژوهش از همین دسته از متون گردآوری شده‌اند.

گورانی پیش از این گونه‌ای از زبان کردی دانسته می‌شد، اما زبان‌شناسان معاصر، براساس ویژگی‌های زبانی، گورانی و اورامی را به همراه زازا (دیملی) مستقل از گونه‌های زبان کردی دانسته‌اند (نک. حسن‌دوست، ۱۳۸۹: نوزده؛ Windfuhr & Arbor, 1989: 294-296). برخی دیگر، این زبان‌ها را در یک گروه دسته‌بندی کرده، آن را گروه زبان‌های کردی نامیده‌اند (نک. ابوالقاسمی، ۱۳۹۸ الف: ۲۱۲). درهرحال، گورانی نیز مانند دیگر اعضای خانواده زبان‌های کردی، یکی از زبان‌های ایرانی نو است. از دیرباز زبان‌ها و گویش‌های رایج در غرب محدوده زبان‌های ایرانی، از جمله گروه گورانی-اورامی-زازا، در دسته شمال غربی زبان‌های ایرانی نو دسته‌بندی شده‌اند. یافته‌های جدید، با توسل به وجود ویژگی‌های مشترک با زبان‌های دسته جنوب غربی، در پی بازنگری در این گروه‌بندی است (درباره دسته‌بندی زبان‌های ایرانی نک. Korn, 2016؛ Paul, 1998).

واژه گورانی گاهی برای اشاره به گویش‌های مردم گهواره، گوراجو، کندوله و مناطق اطراف آنها به کار می‌رود. این گونه‌های زبانی هرچند، در کنار گونه‌های اورامی، شبیه‌ترین گویش‌ها به زبان متون گورانی هستند، هیچ‌یک با این متون تطابق کاملی ندارند. هرچند ممکن است زبان به کاررفته در متون گورانی به عنوان زبان میانجی در غرب ایران به کار رفته باشد، کرینبروک^۱ و آرا^۲ (2018) نشان داده‌اند که این زبان، در شکل برجای مانده‌اش، نمی‌توانسته به عنوان زبان گفتار به کار رفته باشد و لاجرم منحصر به نوشتار بوده‌است. درنتیجه لازم است زبان متون گورانی به صورت متمایز بررسی شود. باین حال، می‌توان از شباهت‌های موجود بین زبان‌ها و

1. Kreyenbroek
2. Ara

گویش‌های پیش‌گفته و گونه‌های متعلق به گروه زبانی کردی برای روشن شدن سیر تحول تاریخی آنها بهره جست.

۲ - پیشینه پژوهش

در پژوهش‌ها با موضوع مجهول‌سازی در زبان‌های ایرانی، به زبان فارسی امروزی بیش از دیگر زبان‌ها و گویش‌ها توجه شده‌است. در این میان، گروهی از پژوهشگران به وجود ساخت مجهول در زبان فارسی امروزی اذعان دارند (نک. باطنی، ۱۳۴۸: ۱۳۵-۱۳۶؛ Lambton, 1984: 53-55؛ Lazard, 1957: 148-149). گروهی دیگر، اما، بر این نظر هستند که جهت مجهول در زبان فارسی امروزی وجود ندارد بلکه دسته‌ای از محمول‌های مرکب (انوشه، ۱۳۹۴: ۷۴-۷۶؛ Karimi, 2005: 74-76؛ واحدی‌لنگرودی، ۱۳۷۷)، ساخت‌های ناگذر (Moyne, 1974) یا افعال ناقص (خیام‌پور، ۱۳۴۴: ۶۴-۷۱) به‌اشتباه به‌عنوان ساخت مجهول تلقی شده‌اند. در هر حال، مورد توافق است که در زبان فارسی مجهول‌سازی به شیوه ساخت‌واژی انجام نمی‌شود.

با این حال، وجود مجهول ساخت‌واژی (یا فعلی) در سابقه زبان فارسی مورد توجه پژوهشگران بوده‌است. این شیوه از مجهول‌سازی تصریفی با افزوده شدن پسوند به اجزای فعل انجام می‌شده‌است. این پسوند در دوره باستان -ya- و در دوره میانه -īh- بوده‌است. ارتباط این دو پسوند مورد توجه متخصصان زبان‌شناسی تاریخی بوده و سه نظر درباره این در بخش ۴-۳-۱- تشریح شده‌است.

در برخی از دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو استفاده از روش تصریفی در کنار دیگر روش‌ها به چشم می‌خورد. رضایی‌کیشه‌خاله و جلاله‌وندآلکامی (۱۳۹۰) شیوه‌های مختلف مجهول‌سازی را در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو مقایسه و دسته‌بندی کرده‌اند. سلگی (۱۳۹۲) توجه خود را بر تحولات پسوند مجهول‌ساز ایرانی باستان در زبان‌های ایرانی در دوره‌های مختلف معطوف کرده‌است، او در نهایت چنین نتیجه می‌گیرد که این پسوند به صورت یک پسوند مستقل، با همان کارکرد مجهول‌سازی، به دوره‌های بعد رسیده‌است. با توجه به نتایج پژوهش پیش‌رو، که در ادامه خواهد آمد، این نتیجه می‌تواند به پشتوانه قواعد تحولات واجی تشریح و تدقیق شود.

روش مجهول‌سازی تصریفی در بیشتر زبان‌ها و گویش‌های گروه زبان‌های کردی به کار می‌رود. پژوهشگران بیشتر از دیدگاه هم‌زمانی، براساس نظریه‌ها و رویکردهای زبان‌شناختی، به بررسی مجهول‌سازی در زیرمجموعه‌های کردی پرداخته‌اند. بیشتر آنها بر گونه‌های شاخه

مرکزی گروه زبان‌های کردی توجه داشته‌اند (نک. دانش‌پژوه و همکاران، ۱۳۹۲؛ ۱۳۹۴؛ دانش‌پژوه و کریمی‌دوستان، ۱۳۹۵؛ احمدی‌شاد و همکاران، ۱۳۹۸؛ Karimi Doostan & Shabazi, 2025). برخی نیز گونه‌های شاخه جنوبی (فرزین‌یاسمی، ۱۳۹۲؛ خزلی و آزادی، ۱۳۹۶) و شمالی (دانش‌پژوه و کریمی‌دوستان، ۱۳۹۵) را مدنظر قرار داده‌اند. همچنین، دو پژوهش درباره گویش گورانی انجام شده‌است. بامشادی و بامشادی (۱۳۹۳) پیشوندها و پسوندهای تصریفی فعل را در گویش گورانی دسته‌بندی و با فارسی مقایسه کرده‌اند. هرچند ایشان روش و محدوده گردآوری داده‌ها را به روشنی مشخص نکرده‌اند، به نظر می‌رسد مقصود ایشان از گویش گورانی گویش بخشی از مردم شهرستان‌های دالاهو، سرپل‌ذهاب و کرمانشاه است. ایشان تکواژ سازنده ستاک مجهول را به‌عنوان یکی از پسوندهای تصریفی فعل دسته‌بندی کرده، به ذکر چند ستاک از افعال مجهول بسنده کرده‌اند. بامشادی و میردهقان (۱۳۹۴) نیز جهت مجهول را، برپایه دسته‌بندی رده‌شناختی کولیکف^۱، به‌عنوان یکی از هشت برهم‌نهشت فعل در گویش گورانی بررسی کرده‌اند. در این مقاله نیز روش و محدوده گردآوری داده‌ها مشخص نشده‌است و از داده‌ها تنها دو جمله به‌عنوان مثال‌هایی برای مجهول ساخت‌واژی ذکر شده‌است. در هر دو مقاله فوق، پسوندهای مجهول‌ساز مضارع و ماضی در گویش مورد نظر خود *ya*- و *yā*- فرض شده‌است.

در این میان، پژوهشی که به طور مشخص به پیشینه تاریخی تکواژ سازنده ماده مجهول در زبان کردی پرداخته‌است پژوهشی است که کریمی‌دوستان و ویسی (۱۳۸۷) انجام داده‌اند. ایشان این تکواژ را بازمانده مجهول‌ساز *-ja* در زبان‌های ایرانی باستان دانسته‌اند. برخی از پژوهشگرانی که آثارشان در بالا ذکر شد، تکواژ سازنده ماده مجهول در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی را فقط بازمانده مجهول‌ساز *-ya* در زبان‌های ایرانی دوره باستان دانسته‌اند (نک. کریمی‌دوستان و ویسی، ۱۳۸۷؛ رضایتی‌کیشه‌خاله و جالوندآلکامی، ۱۳۹۰؛ سلگی، ۱۳۹۲). در ادامه، این نظر با ذکر دلایلی اصلاح شده، پیشنهاد دیگری برای سیر تحول این ماده‌ساز، از دوره باستان تا دوره نو، ارائه می‌شود.

۳- مبانی

طبق تعریف، «مجهول» اصطلاحی است برای تحلیل دستوری جهت، که به جمله، بند یا فعلی اشاره دارد که در آن فاعل دستوری، پذیرنده یا هدف عملی است که توسط فعل بیان

1. Kulikov

می‌شود (Crystal, 2008: 353). براساس آنچه در دستورهای سنتی زبان فارسی امروزی آمده‌است فعل مجهول همیشه از فعل متعدی به این ترتیب ساخته می‌شود: صفت مفعولی فعل اصلی به اضافه ساخت‌های فعل کمکی «شدن» (انوری و احمدی‌گیوی، ۱۳۹۰: ۷۱)؛ با این توضیح که در فارسی امروزی فعل‌های «گشتن» و «گردیدن» و در فارسی کهن فعل‌های «آمدن» و «افتادن» ممکن است به جای «شدن» به کار روند (طباطبائی، ۱۳۹۵: ۴۷۳).

زبان‌شناسان معاصر برای تعریف، دسته‌بندی و نامگذاری فعل‌هایی که در دستور سنتی مجهول نامیده شده‌اند نظرات متفاوتی ابراز کرده‌اند. درحالی‌که گروهی اعتقاد دارند در فارسی امروزی ساخت مجهول وجود ندارد (نک. انوشه، ۱۳۹۴: ۷۴-۷۶؛ Karimi, 2005: 74-76؛ واحدی‌لنگرودی، ۱۳۷۷: 1974؛ Moyne)، گروهی دیگر انواع مجهول را در فارسی امروزی دسته‌بندی کرده‌اند. برای نمونه، دبیرمقدم (۱۳۸۴: ۱-۱۷) از دو دسته «مجهول مبهم» و «مجهول غیرمبهم» یاد می‌کند. ساخت تعریف شده در دستور سنتی، در دسته دوم قرار می‌گیرد. دسته اول شامل جملاتی است که غالباً جمله اسنادی خوانده می‌شود (مثلاً: بمب منفجر شد). طبیب‌زاده (۱۳۹۱: ۱۶۴-۱۷۸) نحوه ساختن فعل مجهول را در سه بخش دسته‌بندی می‌کند: ۱- فعل‌های بسیط (مطابق با تعریف سنتی ساخت مجهول)، ۲- فعل‌های مرکب دارای همکرد «کردن» (با جایگزین شدن ساخت‌های فعل «شدن» به جای «کردن») و ۳- فعل‌های مرکب دارای همکردی به‌جز «کردن» (با ساختن صفت مفعولی مرکب در کنار ساخت‌های فعل «شدن»).

ساختی مشابه با آنچه در فارسی امروزی برای مجهول‌سازی استفاده می‌شود، با تفاوت‌هایی، در دوره میانه زبان‌های ایرانی نیز به کار می‌رفته‌است. در فارسی میانه، پارتی و سغدی، فعل مجهول، با تفاوت‌های اندکی، می‌توانسته‌است از ماده ماضی (یا صفت نقلی گذشته) به اضافه ساخت‌های فعل baw-/būdan ساخته شود. همچنین افعال ماضی متعدی، در صورت عدم ذکر عامل، مفهوم مجهول داشته‌اند (ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ۱۶۷-۱۶۸؛ Brunner, 1977: 213-214؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۹۹: ۸۰-۸۱؛ رضائی‌باغبیدی، ۱۳۸۱: ۱۴۴؛ زرشناس، ۱۳۸۷: ۱۲۲).

روشی که در بالا برای ساخت مجهول در زبان فارسی امروزی و زبان‌های ایرانی میانه ذکر شد در این نوشتار «مجهول صفتی» خوانده می‌شود. در کنار آن، روش دیگری نیز برای بیان جهت مجهول در زبان‌های ایرانی میانه به کار می‌رفته‌است که در این نوشتار «مجهول فعلی» خوانده می‌شود. این روش ساخت‌واژی، که در آن از ماده مجهول استفاده می‌شود، به دو شکل در زبان‌های ایرانی میانه دیده می‌شود: ۱- در زبان‌های پارتی و سغدی برخی ماده‌های لازم مختوم به s که بازمانده ماده آغازی ایرانی باستان است در صورت وجود جفت متعدی بدون s

می‌تواند به‌عنوان ماده‌های مجهول دسته‌بندی شود (نک. رضائی‌باغبیدی، ۱۳۸۱: ۱۴۳؛ زرشناس، ۱۳۸۷: ۱۲۳-۱۲۴). ۲- شکل دیگری که در زبان‌های ایرانی میانه غربی برای ساختن ماده مجهول به کار می‌رود استفاده از پسوند ماده‌ساز است. در این زبان‌ها، ماده مجهول با پیوستن پسوند *-īh* به ماده مضارع ساخته می‌شود (ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ب: ۱۵۹). در کتیبه‌های فارسی میانه، در کنار *-īh* از *-iy* نیز استفاده شده است. در یک مورد در کتیبه‌های اشکانی از *-ih* استفاده شده است (Durkin-Meisterernst, 2014: 229). همچنین در زبور پهلوی صورت *-īy* به کار رفته است اگر چه هنینگ^۱ (1933) این واج‌نویسی را مشکوک می‌داند و احتمال اینکه بتوان این صورت را نیز *-īh* واج‌نویسی کرد، مطرح می‌کند.

این پسوند ماده‌ساز بازمانده و تحول یافته پسوند ماده‌ساز *-īa* در ایرانی باستان است. در زبان اوستایی و فارسی باستان، فعل مجهول از ماده مجهول ساخته می‌شود که خود با پیوستن پسوند *-ya* به ریشه ساخته می‌شود^(۱) (برای جزئیات این ساخت از جمله شرایط ریشه، محل تکیه و شناسه‌ها نک. ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ب: ۱۴۳؛ Jackson, 1892: 187؛ Kent, 1953: 88).

استفاده از پسوند ماده‌ساز برای ساختن مجهول فعلی در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی امروزی نیز رایج است. این شیوه ساخت‌واژی در بیشتر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی شمال غربی به کار می‌رود (رضایتی‌کیشه‌خاله و جلاله‌وندآلکامی، ۱۳۹۰). پسوندهای مجهول‌سازی که در گویش‌های ایرانی برای ساختن ماده‌های مجهول به کار می‌رود، برای ماده مضارع *-g- -k- -re- -rē- -i- -ey- -eh-* و برای ماده ماضی *-yā -ya -kā -rā -is(t) -as(t) -es -ehest* است (همان؛ کلانی، ۱۴۰۲: ۶۸؛ عزت‌دوست و همکاران، ۱۳۹۸؛ علی‌یاری‌بایلقانی، ۱۳۹۰). برخی پژوهشگران پسوندهای ماده مجهول‌ساز *-ya-* و *-yā-* را همان پسوند ماده‌ساز *-īa* ایرانی باستان دانسته‌اند. بخش بعدی این نوشتار سعی بر اصلاح و تدقیق این نظر دارد.

استفاده از صورت سوم شخص جمع افعال متعدی معلوم بدون ذکر فاعل/عامل، همچون فارسی امروزی، در دیگر زبان‌ها و گویش‌های امروزی ایرانی نیز به کار می‌رود. علاوه‌برآن، مجهول صفتی، یعنی استفاده از صفت مفعولی از فعل معلوم به همراه فعل کمکی نیز در بسیاری از این گویش‌ها رایج است. فعل‌های کمکی به کاررفته در روش اخیر در گویش‌های مختلف را می‌توان در چهار دسته قرار داد: ۱- فعل‌هایی که از ریشه **šyav* است (برای مثال *šōn* در گیلکی و *sedən* در بیرجندی)، ۲- فعل‌هایی که از ریشه **bav* است (برای مثال *baban* در دماوندی و *bun/bin* در لارستانی)، ۳- فعل‌های که از ریشه **kap* است (*vakəṭən*

1. Henning

در مازندرانی، *genan* در خوانساری)، ۴- فعل‌های که از ریشه **ay* است (*hatin* در کرمانجی). در کرمانجی و دوانی، به جای صفت مفعولی، از مصدر (درواقع گروه صفتی شامل مصدر) استفاده می‌شود (نک. سلامی، ۱۳۸۱: ۶۵؛ دانش‌پژوه و کریمی‌دوستان، ۱۳۹۵). در مجموع، برای بیان جهت مجهول در زبان‌ها و گویش‌های امروزی ایرانی سه روش به کار می‌رود:

- ۱- صورت سوم شخص جمع فعل متعدی معلوم بدون ذکر فاعل/عامل.
مثال از فارسی امروزی: «این پیاده‌رو را دیروز سنگ‌فرش کرده‌اند».
- ۲- مجهول صفتی: صفت/مصدر فعل اصلی به اضافه ساخت‌های فعل کمکی.
مثال از فارسی امروزی برای فعل بسیط: «ظرف‌ها شسته شدند»؛ برای فعل مرکب با همکرد «کردن»: «این صندلی رنگ شده‌است»؛ برای فعل مرکب بدون همکرد «کردن»: «پیراهن شما اتو کشیده شد».
مثال از کرمانجی: *du sêv hâtin xwârin*. «معنی: دو سیب خورده شدند» / دو سیب به خوردن آمدند. (دانش‌پژوه و کریمی‌دوستان، ۱۳۹۵).
مثال از دوانی: *nu a xardan še*. «معنی: نان خورده شد» / نان به خوردن رفت. (سلامی، ۱۳۸۱: ۶۵)
- ۳- مجهول فعلی: استفاده از پسوند مجهول‌ساز برای ساختن ماده مجهول.
مثال از کردی سنندجی: *am çêšt-a îtêr nâxurgêt*. «معنی: این غذا دیگر خورده نمی‌شود» (داده‌های گویشی نویسندگان).
مثال از مهابادی: *kêrâs-aka frôšêrâ*. «معنی: پیراهن فروخته شد» (داده‌های گویشی نویسندگان).

۴- تحلیل و بررسی

در متون گورانی، هر سه روش ذکرشده در بخش قبل برای بیان جهت مجهول به کار رفته‌است. در ادامه، پس از مرور روش اول و دوم، تمرکز بر بخش سوم، مجهول فعلی، و ریشه‌شناسی پسوند مجهول‌ساز به کاررفته در آن خواهد بود. مثال‌ها از سه متن «رستم و زنون»، «داستان ببر بیان» و «بهمن و فرامرز» گردآوری شده‌است. برای متن گورانی و ترجمه فارسی آن از تصحیح اکبری‌مفاخر (۱۴۰۰)، اداوای (۱۳۹۵) و حسینی‌آباریکی (۱۳۹۷) استفاده و برحسب ضرورت تغییراتی در ترجمه اعمال شده‌است. با توجه به اینکه تلفظ دقیق این

منظومه‌ها از خط به‌طور کامل قابل برداشت نیست، و هر نقال و خواننده‌ای آنها را متفاوت و نزدیک به گویش خود یا مخاطبانش تلفظ می‌کند، تفاوت‌هایی در واج‌نویسی مراجع ذکر شده دیده می‌شود. در این نوشتار واج‌نویسی ارائه شده در مرجع اول و سوم عیناً ذکر شده و برای منظومه دوم که واج‌نویسی ندارد، واج‌نویسی براساس مرجع اول انجام شده است. از اختلاف ā و â صرف‌نظر شده، همه موارد با ā واج‌نویسی شده است.

۴-۱- صیغه سوم شخص جمع فعل معلوم

در گورانی نیز، همانند فارسی و دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی، از صیغه سوم شخص جمع فعل معلوم بدون ذکر فاعل برای بیان معنای مجهول استفاده می‌شود. در مثال‌های زیر از این شیوه استفاده شده است.

(۱) *بازان موستن نه سراوان شط* «معنی: بازها را به سراب‌ها و شط می‌انداختند.» (بازها به سراب‌ها و شط انداخته می‌شدند). *bāz-ān ma-wast-ən na sarāw-ān-u šat*. (اکبری‌مفاخر، ۱۴۰۰: ۶۷ بیت ۶)

(۲) *و خاک مسپارون مال و آمانت* «معنی: خانه و پناهت را به خاک می‌سپارند (با خاک یکسان می‌کنند).» (خانه و پناهت به خاک سپرده می‌شود). *wa xāk ma-spār-ūn māl-u* (اداوای، ۱۳۹۵: ۲۴ بیت ۶۸)

(۳) *خور دان به شاه* «به شاه خبر دادند» (خبر به شاه داده شد). *xawar dā-n ba šāh* (حسینی‌آباریکی، ۱۳۹۷: ۱۹۶ بیت ۱۵۲)

۴-۲- مجهول صفتی

براساس دسته‌بندی طبیب‌زاده (۱۳۹۱: ۱۶۴-۱۷۸)، که برپایه زبان فارسی امروزی انجام شده است، این دسته را می‌توان به سه زیردسته تقسیم کرد: ۱- فعل‌های بسیط ۲- فعل‌های مرکب دارای همکرد «کردن» ۳- فعل‌های مرکب دارای همکرد به‌جز «کردن». از زیردسته اول موارد بسیار کمی در متون گورانی دیده می‌شوند. این موارد اندک نیز ممکن است تحت تأثیر زبان فارسی به این متون راه یافته باشند:

(۴) *زمین شکست د* «معنی: زمین شکسته شد». *zamēn šəkast dā*. (اکبری‌مفاخر، ۱۴۰۰: ۷۶ بیت ۲۱۹)

(۵) *پیکا بو کله ش و قارقین د* «معنی: کله‌اش با قهر و کین انداخته شد.» *pēkā bū^(۲)* (کالا-ش و قار-قین د) *kala-š wa qār-u qīn dā*. (همان: ۱۵۵ بیت ۲۲۵۷)

- (۶) یک نهصد هزار سواران جنگ / کشته بین نه رزم عرصه تار تنگ «معنی: نهصد هزار از سواران جنگی در عرصه تار و تنگ رزمگاه کشته شدند.» yak nohsad hazār sawār-ān-ə jan / kušta bī-n na řazm arsa tār-u taŋ (همان: ۱۳۱ بیت ۱۶۳۴)
- (۷) زان رای نجات یکسر مبو بست «معنی: دانست که راه نجات یکسر مبو بست می‌شود.» zānā řā-y nājāt yaksar ma-b-ū bast (همان: ۹۶ بیت ۷۴۱)
- بیشتر نمونه‌های مجهول صفتی در متون گورانی در زیردسته دوم، فعل‌های مرکب دارای همکرد «کردن»، قرار می‌گیرد که در آنها همکرد با فعل کمکی جایگزین می‌شود:
- (۸) واتش فدات بام «معنی: گفت فدایت بشوم.» wāt-əš fədāt bā-m. (اکبری‌مفاخر، ۱۴۰۰: ۷۲ بیت ۱۳۵)
- (۹) تخت ایرانی چون مبو ویران «معنی: تخت ایرانی چگونه ویران می‌شود.» taxt-e ērānī čūn ma-b-ū^(۳) wērān. (همان: ۷۳ بیت ۱۶۳)
- (۱۰) بهمن آگاه بی «بهمن آگاه شد.» bahman āgā bī. (حسینی‌آباریکی، ۱۳۹۷: ۱۹۶ بیت ۱۵۲)
- از زیر دسته سوم در متون گورانی ادبی مطالعه شده در این پژوهش موردی یافت نشد.

۴-۳- مجهول فعلی

۴-۳-۱- ماده ماضی مجهول

در متون گورانی، برای ساختن فعل‌های مجهول ماضی، شیوه ساخت‌واژی که آن را مجهول فعلی نامیده‌ایم به این ترتیب به کار می‌رود که پسوند مجهول‌ساز یَا (yā-) به ماده مضارع (ریشه ساخت‌واژی) فعل اضافه شده و ماده ماضی مجهول می‌سازد. در جدول ۱ ماده‌های ماضی مجهول گردآوری شده از متون گورانی فهرست شده‌اند. در هر ردیف علاوه بر ماده ماضی مجهول، ماده مضارع معلوم، ماده ماضی معلوم و مثالی از کاربرد آن فعل مجهول ذکر شده‌است. مواردی که ماده‌های معلوم در متون به کار نرفته‌اند خالی گذاشته شده‌است.

جدول ۱- ماده‌های ماضی مجهول در کنار ماده‌های مضارع و ماضی معلوم

مثال از فعل مجهول	ماده ماضی معلوم	ماده مضارع معلوم	ماده ماضی مجهول	شماره
(۱۱) قوت لیش بریا «معنی: توان از او بریده شد.» qowat lēš beřiyā (حسینی‌آباریکی، ۱۳۹۷: ۱۹۶ بیت ۱۴۳)	بری- beřī-	---	بریا- beřiyā-	۱

۲	پیچیا- pīčiyā-	--	پیچا- pīčā-	(۱۲) پیچیا و کمند شهنشای سپاه «معنی: شاهنشاه سپاه با کمند پیچیده شد.» pīčiyā wa kamand šahanšā-y sēpāh (اکبری‌مفاخر، ۱۴۰۰: ۱۷۲ بیت ۲۶۹۹)
۳	جوشیا- jūšiyā-	جوش- -jūš-	جوشا- jūšā-	(۱۳) رستم جوشیا نه میدان کار «معنی: رستم در میدان کارزار جوشان شد.» řustam jūšiyā na maydān- (همان: ۹۴ بیت ۶۸۴)
۴	تکیا- takiyā-	--	--	(۱۴) تکیا تهمتن ژ تکان زور «معنی: تهمتن از تکان زور تکان خورد.» takiyā tahamtan ža takān-e zōr (ادوای، ۱۳۹۵: ۴۲ بیت ۲۲۷)
۵	چمیا- čamiyā-	--	--	(۱۵) رستم ژ ضربش چمیا «معنی: رستم از ضربش خم شد.» řustam ža zarbāš čamiyā (ادوای، ۱۳۹۵: ۵۴ بیت ۳۴۳)
۶	دریا- dāriyā-	در- -dār-	درا- dārā-	(۱۶) برزو دریا گیر «معنی: برزو گرفتار شد (گیر داشته شد).» barzū dāriyā gīr (اکبری‌مفاخر، ۱۴۰۰: ۱۴۷ بیت ۲۰۳۹)
۷	ریزیا- rēziyā-	ریز- -rēz-	ریزا- rēzā-	(۱۷) یک یک ایرانی ریزیان نه خاک «معنی: ایرانیان یک‌یک بر خاک ریخته شدند.» yak yak ērānī rēziyā-n (همان: ۷۰ بیت ۷۱)
۸	ژنیا- žaniyā-	--	ژند- žand-	(۱۸) شادیخ ژنیا نه روی عرصه گاه «معنی: طبل شادی در عرصه رزمگاه زده شد.» šadiyalx žaniyā na rū-y (همان: ۱۴۷ بیت ۲۰۵۴)
۹	شکیا- šakiyā-	--	شکست- šakast-	(۱۹) شکیا شکست ورد سپاه بی شمار «معنی: سپاه بی‌شمار شکسته شد و شکست خورد.» šakiyā šakast ward sēpāh bē šumār (ادوای، ۱۳۹۵: ۹۰ بیت ۶۸۴)
۱۰	شیویا- šewiyā-	--	--	(۲۰) شیویا و هم «معنی: آشفته شد.» šewiyā wa ham (همان: ۵۶ بیت ۳۷۷)
۱۱	قرچیا- qarčiyā-	--	--	(۲۱) قرچیا ژ هم «معنی: بر هم چروکیده شد.» qarčiyā ža ham (همان: ۶۶ بیت ۴۷۳)
۱۲	کاویا- kāwiyā-	--	--	(۲۲) کاویا چون کو «معنی: همچون کوه کاویده شد.» kāwiyā čun kū (همان: ۶۰ بیت ۴۰۳)
۱۳	کریا- kariyā-	کر-(-ک-) -kār-(-k-)	کرد- kard-	(۲۳) او رو روی محشر کریا آشکار «معنی: آن روز روز محشر آشکار کرده شد.» aw rū rū-y mahšar kariyā āšakār (اکبری‌مفاخر، ۱۴۰۰: ۱۴۸ بیت ۲۰۷۸)

۱۴	کشیـا- kušiyā-	---	کشتـ- kušt-	(۲۴) سیصد هزار مردان ایران؛ او رو کشیـا بی نه دست توران «معنی: سیصد هزار از مردان ایران آن روز به دست تورانیان کشته شده بود.» sīsadhazār mard-ān-e ērān / aw rū kušiyā bī na dast-e tūrān (همان: ۱۲۲ بیت ۱۴۰۳)
۱۵	کنیـا- kaniyā-	کنـ- -kan-	کند- (کنا-) kand- (kanā-)	(۲۵) واتنی قلۀ قاف هورکنیا ژ بیخ «معنی: گویی قلۀ قاف از بیخ برکنده شد.» wāt-i qola-y qāf hūr-kanīyā ža bēx (همان: ۱۷۰ بیت ۲۶۴۴)
۱۶	کوپـیا- kūpiyā-	کوپـ- -kūp-	کوپـا- kūpā-	(۲۶) ناگاه دبدبۀ دهول سحر؛ کوپـیا پری عرصۀ پر خطر «معنی: ناگهان دبدبۀ دهل سحری؛ برای عرصۀ پر خطر کوفته شد.» nāgāh dabdaba-y dohül-e sahar / kūpiyā (همان: ۸۸ بیت ۵۲۵)
۱۷	گیرـیا- gīriyā-	گیرـ- -gīr-	گرد- gārd-	(۲۷) گیریان برزو چنی فرامرز «معنی: برزو به همراه فرامرز گرفته شدند.» gīriyā-n barzū čanī fērāmarz (همان: ۱۵۵ بیت ۲۲۵۴)
۱۸	یاونیـا- yāwaniyā-	---	یاونـا- yāwanā-	(۲۸) قابض دیوان یاونیان ^(۳) به وار «جان‌ستانندۀ دیوان [از آسمان] به پایین فرستاده شده‌است.» qābāz-e dēw-ān yāwaniyān ba wār (همان: ۹۳ بیت ۶۷۰)

همین پسوند مجهول‌ساز (-yā-)، علاوه بر گورانی، در دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو از جمله برخی گونه‌های کردی، لری و راجی نیز به کار می‌رود. به دلیل شباهت این پسوند با پسوند ماده مجهول‌ساز ایرانی باستان (-īa-) برخی پژوهشگران این دو را یکی دانسته‌اند (نک. کریمی‌دوستان و ویسی، ۱۳۸۷؛ رضایتی‌کیشه‌خاله و جلالوندآلکامی، ۱۳۹۰؛ سلگی، ۱۳۹۲). فارغ از اینکه باقی ماندن یک پسوند صرفی بدون تحول آوایی از دوران باستان به نو نامحتمل است، با بررسی دقیق‌تر شواهد می‌توان پیشنهادی برای سیر تحول این پسوند ارائه داد.

در گذار از دوره باستان به میانه زبان‌های ایرانی، هجای īa در آغاز، میانه یا پایان واژه‌ها، به īā یا ē تبدیل شده‌است (Hübschmann, 1895: 153؛ منشی‌زاده، ۱۳۸۴: ۶). در نتیجه انتظار می‌رود پسوند ایرانی باستان -īa- در دوره میانه به -ī- یا -ē- تبدیل شده باشد. اما می‌بینیم که پسوند سازندۀ ماده مجهول در زبان‌های ایرانی میانه غربی -īh- است. برای چرایی حضور h در این پسوند سه نظر ارائه شده‌است. منشی‌زاده (۱۳۸۴) با یادآوری اینکه شناسه‌های فعلی در زبان‌های مورد بحث با واکه آغاز می‌شوند، چنین استدلال می‌کند که برای جلوگیری از التقای

واکه‌ها در مرز میان دو تکواژ (ماده مجهول و شناسه) یک واج میانجی (h) درج شده، به مرور به‌عنوان جزئی از پسوند مجهول‌ساز پذیرفته شده‌است. شروو^۱ (179-177: 1997) با توجه به وجود صورت *-īy* از این پسوند در کتیبه‌های فارسی میانه و زبور پهلوی که در زبور به صورت *-ydy* نوشته شده‌است، هر دو صورت را حاصل ماده‌های مجهول از ریشه‌های فعلی مختوم به همخوان‌های دندانی می‌داند. درواقع، او پسوند *-īh* را حاصل بازتحلیل و بازبرش افعالی مثل **mīh > *miṣja* و پسوند *-īy* را حاصل بازتحلیل و بازبرش افعالی مانند **sīy > *sidja* دانسته‌است. با یادآوری این نکته که هرچند نمونه‌ای از ماده مجهول مختوم به همخوان *ṣ* نیافته‌است، نمونه‌هایی از تبدیل *d(δ)* میان‌واکه‌ای به *ṣ* وجود دارد که او دلیل جانشینی *y* و *h* در این پسوند می‌داند. کانتر^۲ (2024)، اما، با نامحتمل دانستن توجیه شروو، با ذکر مثال‌هایی از تناوب *y* و *h* در ماده‌های فعلی فارسی میانه که صورت ایرانی باستان آنها به *ī* ختم می‌شده‌است، هر دو همخوان *y* و *h* را حاصل تبدیل *ī* می‌داند. به بیان دیگر *ī* در هجای پایانی ماده‌های فعلی، در برخی موارد به *h* و در برخی دیگر به *y* بدل شده‌است. برای نمونه *uziyēd* در پهلوی و *uzihēd* در فارسی میانه مانوی هر دو از ماده **uz-ja* از ریشه **aj-* «رفتن» مشتق شده‌اند. یا *gugāh* در پهلوی و *gugāy* در فارسی میانه مانوی هر دو از **ui-kājam* از ریشه **čai-* «نگریستن» مشتق شده‌اند. درهرحال، با توجه به شواهدی از صورت *-īy* از پسوند مجهول‌ساز در کتیبه‌های فارسی میانه و زبور پهلوی، و با پذیرش هر یک از سه نظر بالا برای وجود صورت *-īh*، می‌توان وجود صورت بدون *h* از این پسوند مجهول‌ساز را در برخی گونه‌ها در دوره میانه محتمل دانست.

پسوند ایرانی باستان *-ja* و پسوند ایرانی میانه *-īy/-īh* هر دو برای ساختن ماده مضارع به‌کار می‌رفته‌اند. برای ساختن ماده ماضی در دوره میانه نیاز به اضافه شدن یک ماده‌ساز دیگر نیز بوده‌است. برای نمونه فعل ماضی *xwānīhist* (خوانده شد. ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ب. ۱۶۰) از ماده مضارع *xwān-* پسوند مجهول‌ساز *-īh* و پسوند ماده‌ساز *-ist* و شناسه صفر ساخته شده‌است. یکی از پسوندهای ماده‌ساز گورانی که با پیوستن به ماده مضارع فعل (ریشه ساخت‌واژی)، ماده ماضی می‌سازد، «*L*» (*-ā*) است. از نظر تعداد ماده‌های ماضی، این پسوند در متون گورانی پرکاربردتر از دیگر گونه‌های پسوند ماده‌ساز ماضی (*-t*، *-d*، صفر) است. در زبان‌های ایرانی دوره میانه یکی از پسوندهای ماده‌ساز *-ād* است که در پهلوی اشکانی برای ساختن

1. Skjærvø
2. Cantera

مادهٔ ماضی بر ساخته استفاده می‌شده‌است (ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ب: ۱۶۰). تمایل به حذف d در میانه و پایان واژه‌ها در گورانی، هورامی و گویش‌های مجاور آن وجود دارد. چنان‌که در سنندجی، همخوان d تنها در آغاز واژه‌ها، پس از همخوان r و در چند مورد پس از همخوان n باقی مانده‌است و در بقیهٔ مواضع حذف شده‌است (کلانی، ۱۴۰۲: ۱۱۳). در متون گورانی هر چند چنین قاعده‌ای برای تمام واژه‌ها برقرار نیست، اما در ماده‌های افعال، همین قاعده دیده می‌شود. برای نمونه، پسوند ماده‌ساز «-d» تنها در ماده‌هایی به‌کار رفته‌است که پیش از آن یکی از دو واج «ر» یا «ن» باشد (برای مثال نک. جدول ۱ ردیف ۸، ۱۳، ۱۵ و ۱۷). پس می‌توان نتیجه گرفت که ماده‌ساز «L» (-ā) گورانی بدل از پسوند ād- در دورهٔ میانه است.

بنابراین دور از ذهن نیست که دسته‌ای از ماده‌های ماضی مجهول در گروهی از گونه‌های زبانی دورهٔ میانه با پسوند مجهول‌ساز -iy- (صورت بدون h از پسوند مجهول‌ساز دورهٔ میانه) و ماضی‌ساز ād- ساخته شده باشند. چنین ماده‌هایی، در صورت وجود، مختوم به yād- بوده‌اند و احتمال دارد همین هجا بوده باشد که در اثر بازتحلیل، به‌عنوان ماده‌ساز برای ماده‌های ماضی مجهول پذیرفته شده‌است و پس از حذف d در گورانی و گونه‌های دیگر به صورت yā (-یلا-) تحول یافته‌است.

در اینجا ذکر دو نکته ضروری است. نخست اینکه، چنان‌که از شواهد بازمانده از فارسی میانه پیداست، هرگاه پسوند th- به مادهٔ مضارع متعدی افزوده شود، پسوند ماضی‌ساز برای ساختن مادهٔ ماضی مجهول ist- است و شاهی از ساخت چنین ماده‌ای در متون فارسی میانه وجود ندارد. با این حال، احتمال استفاده از پسوند ماضی‌ساز ād- برای چنین ماده‌هایی در دیگر گونه‌های ایرانی میانه، به‌خصوص گونه‌های شمال غربی، منتفی نیست، حتی اگر شاهد مکتوبی از آن برجای نمانده باشد. در نتیجه، با توجه به مطالب پیش گفته، می‌توان وجود ماده‌های ماضی مجهول مختوم به yād- را در برخی گونه‌های زبانی در دوره میانه و دوره نو متقدم محتمل دانست. نکتهٔ دیگر اینکه، همان‌طور که در دیگر موارد، صرف سوم شخص، از طریق بازتحلیل، به دیگر صرف‌ها تسری یافته‌است، در اینجا نیز صورت سوم شخص افعال ماضی مجهول مرجع بازتحلیل قرار گرفته و برای دیگر صرف‌ها نیز به‌کار رفته‌است.

براین اساس می‌توان به همین روش برای ریشه‌شناسی سایر پسوندهای مجهول‌ساز در گونه‌های دیگر از زبان‌های ایرانی نیز پیشنهادهایی ارائه داد. برای مثال، پسوند مجهول‌ساز ماضی در گویش گورانی گوراجو، یکی از گویش‌های نزدیک به گورانی ادبی، -īs- است. در زیر

مثال‌هایی از این گویش ذکر شده‌اند: *dafr-ak-ān šūr-īs-ē* «معنی: ظرف‌ها شسته شدند.»؛ *šawy-aka-y mīdyā diz(ī)-īs-a-w-ē* «معنی: پیراهن میدیا دزدیده شده بود.»؛ *kār-ak-ān gišt-iš kir-īs-a-w-ē* «معنی: همه کارها انجام شده بود.» (Mahmoudveysi et al., 2012: 47).

در مورد این پسوند نیز می‌توان استدلال مشابهی ارائه کرد. به این صورت که پسوند مجهول‌ساز ایرانی باستان (*-īa*)، که در دوره میانه به *-ī** تبدیل شده‌است، در دسته‌ای از ماده‌های ماضی مجهول در کنار پسوند ماضی‌ساز *-ist* قرار گرفته‌است. پسوند *-ist* در دوره میانه برای ساختن ماده‌های ماضی بر ساخته استفاده می‌شده‌است. با قرار گرفتن این دو پسوند در کنار هم، هجای پایانی این ماده‌های ماضی مجهول، که به صورت *-īst* درآمده‌است، در اثر بازتحلیل، به عنوان ماده‌ساز برای ساختن ماده‌های ماضی مجهول پذیرفته شده‌است و با تبدیل خوشه همخوان *st* به *ss* و سپس کاهش به *s* در نهایت به شکل *-īs* در گویش گوراجو تحول یافته‌است. همین پسوند در گویش تاتی کجلی به صورت *-ist* باقی مانده‌است (رضایتی کیشه‌خاله و جلاله‌وندآلکامی، ۱۳۹۰).

۴-۳-۲- ماده مضارع مجهول

در متون گورانی ادبی مطالعه‌شده در این پژوهش، ماده مضارع مجهول به کار نرفته‌است. به عبارت دیگر، برای ساخت مجهول از روش مجهول صفتی استفاده شده‌است. اما از آنجاکه در برخی از گویش‌های ایرانی امروزی، ماده مضارع مجهول به کار می‌رود، بررسی آن برای تکمیل بحث مفید خواهد بود. این پسوند، که در گویش‌های مختلف شکل‌های متفاوتی دارد، به ماده مضارع (ریشه ساخت‌واژی) پیوسته و آن را به ماده مضارع مجهول تبدیل می‌کند. اگر فرض کنیم این پسوندها حاصل تحول پسوند *-īa* در ایرانی باستان باشند، از آنجاکه این پسوند در دوره میانه ابتدا به *-ī** و سپس به *-īh* تبدیل شده‌است، وجود آن به شکلی مشابه با این دو صورت در دوره‌های بعدی محتمل است. چنان‌که در تالشی پره‌سری، زازا و تاتی خلخال و قزوین، این پسوند با تخفیف واکه به *-i* تبدیل شده‌است (برای داده‌های گویش‌ها نک. رضایتی کیشه‌خاله و جلاله‌وندآلکامی، ۱۳۹۰). در گویش‌های خوری و لردی این پسوند به *-e* و *-ə* و در گویش بختیاری به *-eh* تبدیل شده‌است (همان‌جا).

در گویش‌های راجی هنجن، هورامی، کلهری و ایلامی، پسوند سازنده ماده مضارع مجهول *-ya* معرفی شده‌است (نک. همان‌جا؛ آقاریع، ۱۳۸۳: ۴۳؛ MacKenzie, 1966: 48-49؛ Blau, 1989: 332).

کریمی‌دوستان و ویسی، ۱۳۸۷). اما با توجه به صرف فعل‌های مضارع مجهول در این گویش‌ها، به نظر می‌رسد واژه a که به‌عنوان واج دوم پسوند در نظر گرفته شده‌است در واقع جزء شناسه فعل باشد. به بیان دیگر، پسوند سازنده ماده مضارع مجهول در این گویش‌ها y- یا i- است. برای مثال در گویش راجی هنجن، در سه فعل مجهول: arijiya (ریخته می‌شود) aberiya (برده می‌شود) ajeniya (زده می‌شود) (آقاریج، ۱۳۸۳: ۴۱-۴۳) واج پایانی (a-) شناسه سوم شخص مفرد مضارع است. به‌عنوان مثال دیگر، در هورامی در فعل‌های مجهول mawəryō (خورده می‌شود) (عباسی و نجفیان، ۱۳۹۵) و wəryā (خورده شوند) (کریمی‌دوستان و ویسی، ۱۳۸۷) واج‌های پایانی (ō- و ā-) شناسه مضارع سوم شخص مفرد (ō- و ā-) جمع (ā-) است. در نتیجه، پسوند مجهول‌ساز مضارع در این افعال y- است.

درخصوص پسوندهای مجهول‌ساز r- / rā-، g- و k- / kā- نمی‌توان دلیل متقنی برای ارتباط با مجهول‌ساز ā- یافت.^(۵)

۵- نتیجه‌گیری

در این نوشتار، روش‌های ساختن فعل‌های مجهول در گورانی ادبی بررسی شد. با تمرکز بر روش ساخت‌واژی، پسوند سازنده ماده مجهول شناسایی شد؛ سپس، براساس زبان‌شناسی تاریخی و در چارچوب قواعد تحولات واجی زبان‌های ایرانی، با بررسی شواهد از دوره میانه و باستان، پیشنهاد جدیدی برای ریشه‌شناسی این پسوند در گورانی ادبی و پسوندهای مشابه در گویش‌های نزدیک به آن ارائه شد.

پژوهشگران تاکنون پسوند yā- را، که در گروهی از گویش‌های امروزی ایرانی سازنده ماده ماضی مجهول است، بازمانده مستقیم پسوند ya- در ایرانی باستان دانسته‌اند. با بررسی تحولات آوایی زبان‌های ایرانی و قواعد حاکم بر آن از دوره باستان تا نو، نظر به اینکه این پسوند باستانی در دوره میانه به ī- تبدیل شده‌است، چنین فرض شد که با قرار گرفتن در کنار پسوند سازنده ماده ماضی بر ساخته ād-، در ماده‌های ماضی مجهول به صورت yād*- در آمده‌است. پس از آن، در دوره حاضر، با حذف d به شکل نهایی yā- تحول یافته‌است که صورت نوشتاری آن در متون گورانی «یا» است. این پسوند علاوه بر گورانی ادبی در برخی از گویش‌های امروزی از جمله در گروه زبان‌های کردی، هورامی، لری و راجی نیز به کار می‌رود.

از همین استدلال برای سایر پسوندهای سازنده ماده ماضی مجهول در دیگر گویش‌های امروزی ایرانی نیز می‌توان استفاده کرد. برای نمونه پسوند $\bar{I}s$ - در گویش گوراجو و $\bar{I}st$ - در تاتی کجلی بررسی گردید و مشخص شد که این پسوند حاصل کنار هم قرار گرفتن صورت تحول‌یافته پسوند باستانی ya - و پسوند ماده‌ساز $\bar{I}st$ - در ماده‌های ماضی مجهول است. اگرچه در متون گورانی ادبی مطالعه‌شده در این پژوهش، ماده مضارع مجهول یافت نشد، برای تکمیل بحث، پسوند سازنده ماده مضارع مجهول در گویش‌های مشابه و مجاور بررسی شد. این پسوند درواقع از یک واج تشکیل شده‌است و واژه معرفی‌شده به‌عنوان واج دوم این پسوند، در اصل بخشی از شناسه فعل مضارع است. واج اول این پسوند حاصل تحول پسوند ایرانی باستان $\bar{I}a$ - است که در برخی گویش‌ها به صورت $\bar{I}y/\bar{I}$ - باقی مانده‌است. در نهایت، مسیر پیشنهادی برای تحول برخی از پسوندهای مجهول‌ساز زبان‌های ایرانی امروزی را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد:

پسوند سازنده ماده مجهول ماضی

$*-ya > *-i- + -\bar{a}d > *-y\bar{a}d > -y\bar{a}$
 $*-ya > *-i- + -ist > *-yist > -\bar{I}s, -ist$

پسوند سازنده ماده مجهول مضارع

$*-ya > *-i- > -y > -y$

پی‌نوشت

۱. علاوه‌براین روش، در زبان‌های اوستایی و فارسی باستان ممکن است از شناسه‌های فعل ناگذر (میان) در معنای مجهول استفاده شود یا صفت مفعولی با/ بدون فعل اسنادی به‌کار رود.
۲. در مرجع به صورت $ba:w$ واج‌نویسی شده‌است.
۳. در مرجع به صورت $mabo$ واج‌نویسی شده‌است.
۴. در مرجع «یاونان» آمده‌است که با توجه به بافت به «یاونیان» اصلاح شد.
۵. پسوند $r\bar{a}$ ، که در برخی گونه‌های کردی به‌کار می‌رود، به گمان مکزی (MacKenzie: 1961) حاصل قیاس با فعل‌های مجهول ساخته شده با فعل متعدی پرکاربرد $k\bar{a}rd\bar{a}n$ (کردن) است.

منابع

- آقاریع ابوالحسن. گویش راجی هنجن، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. ۱۳۸۳.
- آموزگار ژاله و تفضلی احمد. زبان پهلوی، ادبیات و دستور آن، تهران: معین. ۱۳۹۹.
- ابوالقاسمی محسن. تاریخ زبان فارسی، تهران: سمت. ۱۳۹۸ الف.
- ابوالقاسمی محسن. دستور تاریخی زبان فارسی، تهران: سمت. ۱۳۹۸ ب.

- احمدی شاد شاهین، کریمی یادگار، کریمی دوستان غلامحسین و زاهدی محمدصدیق. تناوب سببی و ضدسببی در زبان کردی (گویش سورانی). *زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۳۹۸؛ ۴(۲): ۲۱۹-۲۴۱. doi: 10.22099/jill.2020.34472.1157
- ادوای مظهر. *شاهنامه هورامی (داستان ببر بیان)*. تهران: احسان. ۱۳۹۵.
- اکبری مفاخر آرش. *جنگنامه رستم و زنون*، تهران: دکتر محمود افشار. ۱۴۰۰.
- انوری حسن و احمدی گیوی حسن. *دستور زبان فارسی ۲*. تهران: فاطمی. ۱۳۹۰.
- انوشه مزدک. مسئله مجهول در زبان فارسی: رویکردی کمینه‌گرا. *پژوهش‌های زبانی*، ۱۳۹۴؛ ۶(۱): ۱-۲۰. doi: 10.22059/jolr.2015.56604
- باطنی محمدرضا. توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی. تهران: امیرکبیر. ۱۳۴۸.
- بامشادی پارسا و بامشادی جواد. مقایسهٔ پسوندها و پیشوندهای تصریفی فعل در کردی گورانی و فارسی معیار. *زبان و زبان‌شناسی*، ۱۳۹۳؛ ۱۰(۱۹): ۱۰۱-۱۲۰.
- بامشادی پارسا و میردهقان مهین‌ناز. رده‌شناسی برهم‌نهشت و جهت فعل در کردی گورانی. *پژوهش‌های زبانی*، ۱۳۹۴؛ ۶(۲): ۱-۲۰. doi: 10.22059/jolr.2016.57496
- حسن دوست محمد. *فرهنگ تطبیقی-موضوعی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. ۱۳۸۹.
- حسینی آباریکی سیدآرمان. *شاهنامه فردوسی و منظومه‌های پهلوانی کردی (گورانی)*. پایان‌نامهٔ دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان. ۱۳۹۷.
- خزلی مسلم و آزادی سکینه. ساختار «فعل» در گویش خزلی. *فصلنامه علمی فرهنگ ایلام*، ۱۳۹۶؛ ۱۸(۵۴،۵۵): ۱۳۴-۱۵۱.
- خیامپور عبدالرسول. *دستور زبان فارسی*. تبریز: کتابفروشی تهران. ۱۳۴۴.
- دانش‌پژوه فاطمه، کریمی دوستان غلامحسین، محمدابراهیمی زینب و روشن بلقیس. ماهیت نمود واژگانی فعل و رابطهٔ آن با تکواژ ستاک‌ساز غیرمعلوم *tā* در کردی سورانی. *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳۹۲؛ ۵(۸): ۵۳-۸۰. doi: 10.22067/lj.v5i8.34486
- دانش‌پژوه فاطمه، کریمی دوستان غلامحسین، محمدابراهیمی زینب و روشن بلقیس. نقش معنایی و نحوی تکواژ *tā* در کردی سورانی. *جستارهای زبانی*، ۱۳۹۴؛ ۶(۱): ۵۷-۸۵.
- دانش‌پژوه فاطمه و کریمی دوستان غلامحسین. مجهول در کرمانجی و سورانی بر پایهٔ دستور نقش و ارجاع. *جستارهای زبانی*، ۱۳۹۵؛ ۷(۲): ۳۳-۴۷.
- دبیرمقدم محمد. *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی، مجموعه مقالات*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی. ۱۳۸۴.

رضائی‌باغبیدی حسن. دستور زبان پارتی (پهلوی اشکانی). تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. ۱۳۸۱.

رضایتی‌کیشه‌خاله محرم و جلاله‌وندآلکامی مجید. فعل مجهول در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی. *ادب‌پژوهی*. ۱۳۹۰؛ ۵(۱۶): ۹-۳۴. doi: 10.1001.1.17358027.1390.5.16.1.6
 زرشناس زهره. *دستنامه سغدی (دستور، داستان‌های گزیده، واژه‌نامه)*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. ۱۳۸۷.

سلامی عبدالنبی. گویش دوانی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. ۱۳۸۱.
 سلگی حسین. پسوند مجهول ساز - xjâ* در زبان‌های ایرانی. *پژوهش‌های زبانی*، ۱۳۹۲؛ ۴(۱): ۶۱-۷۴. doi: 10.22059/jolr.2013.35925

طباطبائی علاءالدین. فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی. تهران: فرهنگ معاصر. ۱۳۹۵.
 طبیب‌زاده امید. دستور زبان فارسی: براساس نظریه گروه‌های خودگردان در دستور وابستگی. تهران، نشر مرکز. ۱۳۹۱.

عباسی بیستون و نجفیان آرزو. نظام زمان-وجه-نمود در گویش هورامی پاوه. *فصلنامه علمی-پژوهشی زبان‌شناسی اجتماعی*، ۱۳۹۵؛ ۱(۱): ۵۷-۷۴.

عزت‌دوست عبدالله، منشی‌زاده مجتبی و عامری حیات. ساخت مجهول در گویش تالشی (سه سار). *زبان‌پژوهی*. ۱۳۹۸؛ ۱۱(۳۲): ۳۱۱-۳۳۰. doi: 10.22051/jlr.2018.18866.1492

علی‌باری‌بالباقانی سلمان. مقایسه پسوندهای سازنده فعل مجهول و لازم در زبان فارسی میانه (پهلوی) و لری فیلی. *نامه ایران باستان*، ۱۳۹۰؛ ۱۱(۱ و ۲): ۱۲۹-۱۳۴.

فرزین‌یاسمی سارا. مجهول در کردی کلهری: دیدگاهی رده‌شناختی، *ویژه‌نامه فرهنگستان (زبان‌ها و گویش‌های ایرانی)*، ۱۳۹۲؛ ۳(۰): ۱۴۷-۱۶۶.

کریمی‌دوستان غلامحسین و ویسی رحمان. حفظ یک ماده‌ساز باستانی در ساخت مجهول در زبان کردی. *جستارهای نوین ادبی*، ۱۳۸۷؛ ۴۱(۱): ۱۳۷-۱۴۷. doi: 10.22067/jls.v41i2.13204

کلانی صمد. تدوین طرح دستور زبان گویش سنندجی بر پایه دستور تاریخی زبان فارسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌های باستانی ایران، دانشگاه شهید بهشتی. ۱۴۰۲.

منشی‌زاده مجتبی. بازسازی تکواژ مجهول‌ساز در گذشته زبان فارسی. *متن‌پژوهی ادبی*، ۱۳۸۴؛ ۸(۲۶): ۱-۵. doi: 10.22054/ltr.2006.6351

واحدی‌لنگرودی محمدمهدی. ساختهای فعلی مجهول با شدن در زبان فارسی، *مجله مدرس علوم انسانی*، ۱۳۷۷؛ ۷(۲): ۷۵-۱۰۱.

Blau, J. "Le Kurde". In: Rudiger Schmitt, *Copendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden: L. Reichert. 1989; 327-335.

- Brunner, Ch. J. *A Syntax of Western Middle Iranian*, Delmar, New York: Caravan Books. 1977.
- Cantera, A. "The Passive Suffix *-īh-* in Middle Persian." In: *Deciphering the Illegible. Festschrift in Honour of Dieter Weber*. Ed. M. Macuch and A. Zeini. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2024; 43-49.
- Crystal, D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed.)*. Oxford: Blackwell. 2008.
- Durkin-Meisterernst, D. *Grammatik des Westmitteliranischen (Parthisch und Mittelpersisch)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 2014.
- Henning, W.B. "Das Verbum Das Middlepersischen Der Turfanfragemente." In: *Zeitschrift Für Indologie Und Iranistik*. 1933; Vol. 9, 158-253.
- Hübschmann, H. *Persische Studien*. Strassburg: Verlag Von Karl J. Trübner. 1895.
- Jackson, A.V.W. *An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*. Stuttgart: W. Kohlhammer. 1892.
- Karimi, S. *A Minimalist Approach to Scrambling*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter. 2005.
- Karimi Doostan, G. & Shabazi, A. Non-active voices in Iranian languages: the case of Farsi, Kurdish and Baxtiari. *The Linguistic Review*, 2025; 42(1), 1-29. doi: 10.1515/tlr-2025-2001
- Kent, R.G. *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon*. New Haven: American Oriental Society. 1953.
- Korn, A. A partial tree of Central Iranian: A new look at Iranian subphyla. *Indogermanische Forschungen*, 2016; 121 (1), pp.401-434.
- Kreyenbroek, P., & Ara, B. C. Literary Gurāni: Koinè or Continuum?. In H. Bozarslan & C. Scalbert-Yücel (Eds.), *Joyce Blau l'éternelle chez les Kurdes*. Institut français d'études anatoliennes. 2018; 151-169. <https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.2222>
- Lazard, G. *Grammaire du persan contemporain*, France: C. Klincksieck. 1957.
- Lambton, Ann K.S. *Persian Grammar*. Cambridge University Press. 1984 [1953].
- MacKenzie, D. N. "The Origin of Kurdish." *Transactions of the Philological Society*, 1961: 68-86.
- MacKenzie, D. N. *The Dialect of Awroman*. kbenhavn: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. 1966.
- Mahmoudveysi, P., Bailey, D., Paul, L., Haig, G. *The Gorani language of Gawrafū, a village of West Iran Texts, grammar, and lexicon*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag. 2012.
- Moyne, J. *The so-called passive in Persian*. Foundations of Language 12. 1974; 249-267.
- Paul, L. The Position of Zazaki among West Iranian Languages. In *Nicholas Sims-Williams (ed.), Proceedings of the Third European Conference of*

- Iranian Studies held in Cambridge, 11th to 15th September 1995. Part I: Old and Middle Iranian Studies*, Wiesbaden: Ludwig Reichert. 1998; 163-177.
- Skjærvø, P.O. "On the Middle Persian Imperfect." In: *Syntaxe Des Langues Indo-Iraniennes Anciennes. Colloque international, Sitges (Barcelona), 4-5 Mai 1993*. Ed. E. Pirart, Barcelona: Editorial AUSA, 1997; 161-188.
- Windfuhr, G.L. & Arbor, A. "Western Iranian Dialects". In: Rudiger Schmitt, *Copendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden: L. Reichert. 1989; 294-296.

روش استناد به این مقاله:

کلانی صمد و شهیدی علی. فعل مجهول و پسوند مجهول‌ساز در متون گورانی ادبی، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۴؛ ۲ (۲۰): ۸۵-۱۰۴. DOI:10.22124/plid.2026.32910.1753

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

